

lenni, s közben szinte teljesen érthetetlené válnak. Kár ezekért, de persze az ilyeneknek is megvan a maguk haszna. Éreztetik a versre, mélyebben: a személyiségre nehezedő terheket, s jellemzik a teherbíró képességet is.

Bár a poétikai érdekességekkel, leleményekkel sokkal többet kellene foglalkozni, főként a *Küszöbök* intenzíven tisztuló, utolsó harmadára vonatkozóan, erre, sajnos, most nincs tér. De, hogy Tamás Menyhért küzdelme ebben a tekintetben is termékeny, az kétségtelen. Bizonyosságul csak egyetlen jellegzetességről, a szereplíráról valamit.

A műtípus nem új fejlemény, s nem esetlegesen kialakuló. Mindig akkor bukant fel ebben a költészetben, amikor döntéshelyzet alakult ki, a minőségi váltás esélyével. Az előző kötetben például az *Anyám Kiss Emerencia kapcsos könyvéből* című vers emelt nagyot Tamás Menyhérten. Itt a bravúros *Zágoni levelek* vagy a *Batsányi jegyzőfüzetéből* tartozik közéjük, de hozzájuk kell számolnunk az archaizáló műveket is. Ahogy egyik oldalon a fel-felizzó töredékek, úgy jellemzik a másikon — szoros függésben egymástól — az időt, a helyzetet s a bennük küzdő költőt ezek a szereplíra körébe tartozó változatok.

Arról van szó, pontosítva a fogalmat, hogy a költő tudatosan behelyezkedik egy idegen egyéniségbe. A szerep így nemcsak idegen motívumok alkalmazása, nem is idegen érzelmek, gondolatok átélése. Egy emberi magatartás mély elsajátítása lesz, ami, mert valóságos és fontos szálakon érintkezik a szerepbe helyezkedő személyiségével, minden idegenségét elveszíti. Viszont, mert teljes és bevégzett sorsban igazolt magatartás ez az elsajátított (gondoljunk a bujdosók közül utolsónak maradó Mikes Kelemenre), megkönnyíti a szerepbe helyezkedő személyiségének magára ébredését, maga megismerését, helyzete és lehetőségei bemelegését. A *Zágoni levelek* például a helytállás cseppet sem heroikus eszményét, a protestáló, meg nem alkuvó hajthatatlanságot idézi fel, a periférikus létbe szoruló, tartós bizonytalanságra kényszerülő embert, aki, ha nem is érhetle meg a hazatérés kegyelmét, rossz sorsát képes volt magyarsága és embersége javára fordítani, erősödve hűségben és szeretetteljes bölcsességben.

A szereplíra, s különösképpen a *Zágoni levelek* (ami egyébként kompozicionálisan akár teljesebb ívű is lehetett volna, ragaszkodva a fiktív levél színes esetlegeségekből kibontakozó lassúbb gondolatszövéséhez) funkciója és jelentősége itt tetszik ki igazán. Bátorságot adott az átmenetiség vállalásához, erőt a köztesség állapotának elviseléséhez, bizakodást a töredékes megvalósulásban, háttérrel mélyített az utolsó ciklus, különösképpen a kötetzáró, tehát már a következőket előlegező *Arckép* című vers mögé, egyszersmind hitelesítve azt: „1 // Immáron maradok / aki voltam / aki majdan / kiterítve-holtan // 2 // Érvényes: halálig / és halálon túlra; / nyitott szemgödrökkel / világokra gyúlva.” (*Szépirodalmi*, 1978.)

VARGA LAJOS MÁRTON

Tóth Dezső: Élő hagyomány, élő irodalom

A kötet legkorábbi írása 1955-ből, az időrendben legutolsó 1976-ból való — lényegében tehát húsz év válogatott irodalomtörténeti és kritikai tanulmányait tartalmazza ez a könyv. Ami pedig a vizsgálódás időhatárait illeti, a felvilágosodás magyar irodalmától kezdve a legszorosabban vett mai magyar művészeti életig húzódik a skála, térbelileg olyan fontos és nagyon alapos „kitekintésekkel”, mint a Tolsztoj-, a Camus-, és a Sartre-cikk.

Magától értetődik, hogy ez a tematikai gazdagság számos lehetőséget kínál a recenzens számára, de ugyanakkor arra is inti, hogy főképpen arról szóljon, amire érdeklődése és felkészültsége leginkább feljogosítja. Éppen ezért Tóth Dezső könyv-

vének bőséges tárgyköréből — részben a cím sugallata nyomán is — egyrésről azt emeljük ki, mennyire élő hagyományról van szó nála az irodalomtörténeti visszatekintésekben, majd másrésről azt, hogy a mai magyar — az élő — irodalom műveit és fő irányait hogyan ítéli meg.

Teljességre törekedve sokáig lehetne taglalni, hogy milyen termékeny kölcsönhatásról van itt szó az egész magyar irodalomtörténet alapos ismerete és a mostani tendenciák értelmezése között — túl azon az elemi igazságon, hogy minél műveltebb és felkészültebb a kritikus, annál átfogóbbak és mélyebbek a felismerései. Hálás téma lenne például kimutatni azt, hogy a reformkori magyar irodalomtörténet kérdéseiben pontosan ugyanazokra a lényegi mozzanatokra koncentrál (haza és haladás, népszerűtetet, népközelség, egyéni-nemzeti-egyetemes összefüggése, a művészet realizmusa stb.), mint a mai irodalmi folyamatok megmérettetésénél. Most azonban csak egy mozzanatot emelnék ki ebben az összefüggésben: a múltbeli tanulságok tudatosítását és hasznosítását a kritika mai feladataira vonatkozóan.

A kritikus szemléletről és magatartásról van szó. Tóth Dezső nagyon alaposan elemzi a magyar irodalomkritika hőskorának ellentmondásait, az etikainak és az esztétikainak (társadalmi viszonyaink következtében) nehezen elérhető összebékítését, amely sokszor vezetett — főleg a kezdetekben — az írók és kritikusok látványos összeütközésére. Tóth Dezső láthatólag szívesen idézik Bajza Józsefnél, nem véletlenül. Ő volt az, aki először valószínűleg nálunk következetesen az irodalom republikanizmusát, a kritika öntörvényűségét, aki egy gróf-literátor szemébe is bátran oda merete vágni, hogy „Itt nem érdem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok tétet és fejet hajtani, nem semmi auktoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak.”

Nagyon jellemző, hogy Bajza munkáiból mit emel ki Tóth Dezső. Mindenekelőtt és leggyakrabban azt a nemzeti közösségnek való használni akarást, a nép sorskérdéseiről szóló irodalom igényét, amelyet Bajza — noha a konkrét esetben történettudományi mű kapcsán, de analóg módon az irodalomra is értendő — így fogalmazott meg: „...nem annyira arról leszen kedvem beszélni, milyen himzetű vala Sz. István király palástja, hanem inkább arról, milyen vala azon ember szelleme, kit e palást ékesített; nem annyira arról, egyenesen állott-e a kereszt valaha a magyar koronán, vagy görbén, hanem arról, mi hasznot és kárt hoztak azon fejek, melyeken e korona fénylett...”

Tóth Dezső a tartalmi, lényegre utaló momentumok mellett a kritikus személyes felelősségéről is sokat idéz Bajzától, mert ezek a belső — világnézettől is meghatározott — tulajdonságok szintén döntőek. Például ezek: „Kritikához tisztaságot szerető kezek kellene, olyanok, melyek magokat alacsonyás, igazságtalanság, részrehajlás foltjaival beszenyezni irtózzanak. Kritikusnak szabad párthoz tartozni, hová minden okos embernek tartozni is kell: az elvek pártjához; személypárthoz nem.”

Bajza még más alapigazságokat is megfogalmaz — szintén az elviség szellemében —, így a kritikus szót belső parancsának kényszerét. S ez néha valóban kényszer olyan értelemben, hogy kellemesebb volna mást írni vagy egyszerűen hallgatni, mégis beszélni kell, nem az öncélú vitatkozás kedvéért, még kevésbé a kritikus feltűnni vágyásáért, hanem az úgy, az igazság érdekében. Nem a rendbontásért, hanem a rendtevéért: „Nem az egyenetlenség istenasszonya, hanem az egyenesség hordoz engem; ez sugallja nekem, hogy ott, hol a szót hasznosnak, néha kötelességnek is látom, ne hallgassak.” Bajza ugyanakkor a külső kényszerről is szót ejt, a felsőbbségnek az irodalmi életbe való zsarnoki beavatkozásáról, amit éppúgy károsnak tart, mint a kritikus megalkuvást, részrehajlást és személyeskedést: „Jaj akkor a magyar literatúrának, jaj az ész kultúrájának egész egyetemleg, ha felette mágási kény diktátorkodik, ha az igazság őszinte szavát hatalomszó harsoghatja le.”

Tóth Dezső ezeket a normákat nem pusztán Bajza méltatására s holt régiségeként idézi fel, hanem, nagyon helyesen, eleveneknek tekinti őket ma is, egyúttal érvényes előírásoknak a saját maga irodalomtörténeti és kritikus gyakorlatára számára. Király István találó jellemzésével szólva: „Az irodalomtörténetírás így egyben közírás is nála: küzdelem a kor szintjén élő, gondolkodó Magyarorszáért.”

Egyik alaptulajdonsága az elviség a szemléletben és a magatartásban egyaránt. A marxista esztétika fő kategóriáinak kitűnő gyakorlati alkalmazója, némelyiknek (például a pártosság) elméleti továbbfejlesztője. Az alapos tárgyismeret és teoretikus felkészültség olyan jellemvonásokkal társul nála, mint a Bajzánál is kiemelt magasabb nézőpont megtartása, a szubjektív elfogultság és személyeskedés kerülése, a nyíltság, a bátor szókimondás őszintesége és — nem egyszer — keménysége. Jó mestere az egyedi műkritikának is (példa lehet rá a *G. A. úr X.-ben*, illetve a Camus-regények elemzése), igazi elhivatottsága azonban a *folyamatok* fölterképezésére, értelmezésére és értékelésére van. Nagy erénye az egységben látás, az egészben való gondolkodás. Az élő irodalommal foglalkozó írásainak többsége összegező, tendenciavizsgáló jellegű, s ez már önmagában merész és dicséretes vállalkozás, hiszen ez a „műfaj” meglehetősen ritka manapság. Ez a szintetizáló képesség eredményezi, hogy az 1957-től kezdődő időszak magyar irodalmának fő irányait és jelenségeit — *egyetlen szerző egyetlen* könyvét véve — jobban és összefoglalóbban sehol nem érhetjük tetten, mint ebben a kötetben.

De éppen azért, mert jó összegzés, nemcsak azt tükrözi ez a könyv, hogy a magyar irodalom fejlődése hogyan alakult az utóbbi húsz évben, hanem azt is, hogyan árnyalódott időközben ennek az irodalmi menetnek kritikai megítélése, s közben hogyan differenciálódott Tóth Dezső egyéni felfogása és véleménye.

Tóth Dezső körképe ennek a két évtizednek magyar irodalmáról alapvonalaiiban ma is helytálló. Részkérdésekben azonban szükségszerűen változott az álláspontja, s ennek kapcsán most nem csak a külső és általános körülményeket emelnék ki — hogy a valóságnak a vártnál bonyolultabbá válásához az ezt tükröző és megismerő tudatnak is „fel kellett nőnie”, összetettebben megragadnia ezt a komplikáltabb valóságot —, hanem Tóth Dezső már említett kritikusi bátorságának s nyíltságának azt az összetevőjét, hogy megvan benne a szükséges önkorrekció képessége is.

Az alkotók és kritikusok ez évi szegedi konferenciáján elmondott felszólalása is bizonyítja, hogy ez a kérdés — a kritikai megítélés bizonyos módosulása az utóbbi évek során — elméletileg és személyes vonatkozásokban egyformán nagyon érdekl. Mennyiben konzekvens és mennyiben nem az a marxista kritika? Miért van bizonyos értelemben mozgó értékrend időbelileg? A számos ok közül ott azt emelte ki — az irodalompolitikus szemszögéből —, hogy társadalmunk megerősödése arányában nyithat utat egy szélesebb ideológiai mezőnynek. Ehhez mi egy további objektív tényezőt is hozzátennénk, amit előbb más vonatkozásban már említettünk: nem könnyű az, amíg egy komplexebb valóság talaján létrejön az őt megfelelő érzékenységgel felfogó és alakító tudat.

Jó példa lehet erre az, ahogy Tóth Dezső az újabb magyar regény jellemábrázolásában a determinizmus és a tragikum jelenlétét értelmezi. 1963-as cikkében (*Regény — valóság — világnézet*) az „oknyomozó” regénycsalád jellegzetességeit vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy „... ezt a tájékozódást az írói szemlélet sokban magyarázható, de véglegesnek el nem fogadható korlátozottsága kíséri. Mert a valóság megközelítésének ezt a tragikumból kiinduló, oknyomozó, felderítő formáját, a hozzá tapadó naturalizmust és determinizmust — egyáltalán életünk ábrázolásának ezt a »visszapergetéses« megközelítést — elsősorban nem a valóság, hanem az írói belső hangoltság okozza.” Majd ugyanitt a gondolatmenet összegzését így fogalmazza meg: „Regényirodalmunkban a főként kérdő írói magatartás nem csupán egy történelmi helyzet függvénye, hanem egy szubjektív szemléleté is, amelynek számára sok jelenség éppen azért válik kérdésessé, mert egyén és társadalom kölcsönhatását hajlamos egyoldalúan, szkeptikusan látni. A régivel és rosszal szemben mindig jelen van ugyan a szocialista fejlődésre való hivatkozás, de ez mintha nem foglalná magában az igazságnak azt a másik oldalát is, hogy a változás fejlődő tömegeket feltételez... Az irodalom egésze szempontjából az jelenti a valóság torzítását, ha az öntörvényű karakterek lezűllése, az elkövetett hibák tehetetlenségi ereje, a valóságtól elmaradt tudat és életforma tragédiái kerülnek a középpontba.”

Tóth Dezső 1963-ban még az objektív és a szubjektív okok közül hajlamos egy-

oldalúan az utóbbiakra helyezni a hangsúlyt, végső soron az írói szemlélet hibáit kimutatva. 1967-ben (*Mai líránk néhány kérdéséhez* című cikkében) a drámaibb és komorabb hangnemnek már egészen más felfogását vallja, mintegy előlegezve azt, amit részletesebben 1976-os cikkében (*Mai irodalmunk — mai életünk*) fejt ki: „Az irodalomnak az a társadalmi szerepe, hogy mozgósítson, hogy jó értelemben nyugtalanítson, ösztönözzön... Ezzel függ össze, hogy ez az irodalom legnagyobb részét *kritikai* hangsúlyú. Éppen a szocialista társadalomba vetett hit (vagy az alapvető céljaival egyetértő politikai igény) következménye, hogy ez az irodalom nem a szocialista társadalmi rendszert, hanem az attól elmaradó vagy attól idegen jelenségeket, élet- és magatartásformákat, szemléletet és erkölcsöt bírálja — a szocialista ember és a szocialista társadalom továbbfejlődése *érdekeiben*. Ennek az irodalomnak nem annyira hősei, mint inkább szemlélete, nem annyira pozitív ember- és társadalomképe, mint inkább ember- és társadalomeszménye pozitív, nem az adott helyzetet, hanem a szocialista fejlődés dinamikáját látja optimistán. De mert mindez együttesen, egymást áthatóan van jelen és hat a művekben: ezt a kritikai hangsúlyt semmiképpen sem lehet és szabad valamiféle negatívizmussal azonosítani.”

Ugyanebben a tanulmányában nagyon meggyőzően mutatja ki, hogy szemben a hatvanas évek első feléig tartó időszakkal, amikor az egyén és a társadalom viszonyában közvetlenebb meghatározó erők működtek, ma éppen az az egyik fő jellegzetesség, hogy jóval közvettebb és rejtettebb a determináció, „szabadabb érdekmozgás” érvényesül. (Az erkölcsi szféra jelentőségének megnövekedését és mai irodalmunk ezzel összefüggő más jegyeit szintén nagyon logikusan vezeti le ebből Tóth Dezső) „A hatvanas évek reprezentatív irodalmi termését az ember és a történelem kapcsolatának, a személyes sorsnak, felelősségnek és a társadalmi utaknak, választaknak egy viszonylagos szoros összekapcsolhatósága, egyben esztétikailag harmonikus ábrázolási lehetősége — és ábrázolása — jellemezte” — írja, itt már egyszerű tényként s nem elmarasztalóan mondvá, hogy előzőleg a hatvanas évek irodalmában, annak „oknyomozó” regénytípusában az ilyen determinációs viszony volt az uralgó, mert akkor a valóságban is ez dominált.

Tóth Dezső a hatvanas-hetvenes évek magyar irodalmának fő jegyeit és bizonyos problémáit vizsgálva az objektív és szubjektív okok arányát és kölcsönviszonyát ekkor már sokkal árnyaltabban veszi szemügyre, máshova teszi a hangsúlyokat a tekintetben is, hogy irodalmunk esztétikai érték szintjének ellentmondásos alakulásában mi és mennyi írható a valóság, illetve az írói belső hangoltság rovására: „Nem az írói szemlélet vagy tehetség »visszaesése«, nem az irodalompolitikai feltételek »rosszabbodása« vagy az irodalomkritika szubjektív gyengeségei a »stagnálás« okai. A *végső* okot legalábbis nem irodalmon belül, hanem a társadalmi fejlődésben, változásban, átalakulásban kell keresni. Irodalmunk nem »visszaesett« — irodalmunk a gazdasági-társadalmi élet más szféráihoz hasonlóan alkalmazkodási periódust él át; ennek a sokban új társadalmi, emberi helyzetnek megragadási lehetőségeit, szempontjait, eszközeit, tartalmi-művészi irányait — kudarcokkal és félsikerekkel — *küszködve keresi.*” Ezt az alaptételt aztán kitűnően alkalmazza olyan konkrétabb tendenciák leírásánál és értelmezésénél, mint például a személyiség előtérbe kerülése, a történetiség térhódításának mai funkciója, vagy a mindennapok forradalmisága ábrázolásának jellemzői.

Arról van tehát szó, hogy a társadalomfejlődés nyújtotta új és magasabb kilátópontokról megnyíló szélesebb szemhatárt átfogva Tóth Dezső nagyobb távlatban és biztosabban, pontosabban méri fel a jelenségeket. Nemcsak visszanezve, hanem előre tekintve is. Megvan az ereje és a képessége együtt haladni a társadalmi mozgással, bátran túllépve közben némely saját régebbi álláspontján.

Nemcsak visszanezve lett egyre biztosabb és pontosabb — mondtuk az előbb —, vagyis nem csupán a közelmúlt és a jelen folyamatainak megragadásában, hanem a korszerű feladatok kijelölésében is. Egyik szép példája ennek *Az irodalomkritika pártossága* (1975) című cikke. Azt a tézisszerűen, absztrakt módon sokszor hallható és olvasható megállapítást, hogy a pártosság változatlanul a marxista esztétika egyik alapkategóriája, tartalmában azonban a meg-megújulás jellemzi a valóság fejlődé-

sének megfelelően, Tóth Dezső valóban étellel tölti meg. Társadalmunk alakulásának új vonásaiból vezeti le a pártosság korszerű tartalmát; azt, hogy ma az életforma, az erkölcs és a politika sokkal szorosabban kapcsolódnak össze, mint az előző fejlődési fázisokban, ezért „ma a pártos irodalomkritikának az életvitel, a magatartás, a morál egyre kevésbé »végső soron« politikai tartalmait kell minősítenie, s ezen a sokban új szinten kell kimunkálnia és érvényesítenie irodalom és politika kapcsolódási pontjait, tartalmait és távlatait...” A szocialista minőség ebben a bonyolult övezetben áttételesebben jelentkezik, mint például a nyílt osztályösszeütközések korában, ennél fogva nehezebben megfogható, a kritériumai is kevésbé definiálhatók egyértelműen; ez azonban semmiképpen sem mentesíthet a kategória gazdagabb elméleti kimunkálásának és a kritikusi gyakorlatba való átültetésének feladata alól, ellenkezőleg: a tennivalók fontosságára és felelősségére hív fel.

Végezetül a sok lehetséges súlyos és időszerű téma közül még egyet emelünk ki. Tóth Dezső több ízben tételesen is nyomatékkal szól a kultúra fontosságáról; arról, hogy a szocialista építés összefolyamatában a kultúra szintén döntő tényező. Aligha akad valaki, aki ezt elvileg tagadja, mégis újból és újból mondani kell, mert a valóságban nem egyszer megsértik. Nem véletlenül beszél Tóth Dezső a kulturális kérdések esetenkénti lekezeléséről, „a kultúra tényleges helyét-rangját *lefokozni*” hajlamos szemléletről, „*reszortfeladatként* való értelmezéséről”. Pedig a „miből élni?” időszakával szemben, amikor a társadalmi-anyagi léthelyzet legtöbbször közvetlenül volt mozgatórugó, ma ez sokkal indirektebben, az erkölcsi-tudati szűrő beavatkozásán keresztül válik anyagi hatóerővé. A kultúra szerepe tehát nem csökken, hanem éppenséggel nő: az embernek marxi értelemben vett gazdagságához, totalitásához „az emberi benső teljes kimunkálása” ugyanúgy hozzátartozik, mint az anyagi javak gazdagsága. Nemcsak gondolatainak igazságát tekintve, hanem abban is egyetérthetünk hát Tóth Dezsővel; hogy könyvében végig kiemelt szedéssel szerepelnek ezek a mondatok: „*Felismerni a kultúra, a művészet ideológiai jelentőségét, életet átható jelenlétét; kérdéseit az adott terület elsődrendű feladataival összefüggésben szemlélni; hatását a kontraszelekció helyett alkalmas emberek kijelölésével támogatni; gazdasági, szervezeti kereteket egyenértékű tartalommal telíteni — az egyes vezetési szintek mindenkori, általános feladatai közé tartozik.*” Előrehaladásunk egyik kulcsfeladatát fogalmazta meg ezzel. (Magvető, 1977.)

VÖRÖS LÁSZLÓ

A betakarítás ideje

AZ 1977. ESZTENDŐ MAGYAR NÉPRAJZI KIADVÁNYAI

Egy év költészetéről vagy prózájáról írni a kritikusnak jó erőpróba lehet, alkalom az irodalomról vallott nézeteinek kifejtésére. Ugyanerre vállalkozni egy tudományszakban egészen más természetű feladat. Míg az irodalomban rövidebb időszakban is születhetnek figyelemre méltó alkotások, hamarabb kirajzolódhatnak jellemző jegyek, a tudomány világában más arányok és törvények érvényesülnek, sok esztendő szükséges határozott törekvések megmutatkozásához. Az olvasó ne várja most sem, hogy egyetlen esztendő tükrében elétáru a magyar néprajzi kutatás; néhány olyan vonással azonban, amely karakterét alakítja, megismerkedhet. Egy év leforgása alatt nagyszámú néprajzi tanulmány és cikk lát napvilágot különböző fórumokon, évkönyvekben, folyóiratokban, lapokban. Ezek áttekintésére ezen a helyen sem mód, sem szükség nincsen, a szaktudomány feladata. A könyvek viszont